

УДК 316

ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ КАДРІВ В ГАЛУЗІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ ДИСКУРС

Приходько Т.В.,

кандидат філософських наук, доцент кафедри політології, соціології та соціальної роботи

Шамало Т.Г.

магістр

В центре внимания исследователей оказалась проблема профессионализации кадров социальной сферы. Статья содержит исторический анализ становления социальной сферы, социального работника как профессионального вида деятельности, а также современный дискурс проблемы профессионализации кадров в сфере социальной работы с точки зрения необходимости, целесообразности и сложностей, с которыми сталкиваются социальные работники в этой сфере в Украине и мире сегодня.

The article investigation is fixed on the problem of professionalization of the social work field in the modern world. There are in the article historical analyze of the social field development in wide sense of the word, a *Social worker* as a professional activity, and contemporary discussion of the problem of the professionalization necessity of the social work field in Ukraine, and in the modern world on the whole.

В центрі уваги дослідників опиняється проблема професіоналізації кадрів соціальної галузі. Стаття містить історичний аналіз становлення соціальної галузі, соціального працівника як професійного виду діяльності, а також сучасний дискурс проблеми професіоналізації кадрів галузі соціальної роботи з погляду необхідності, доцільності та труднощів, з якими стикаються соціальні працівники у відповідній галузі в Україні та світі сьогодні.

Ключові слова: соціальний працівник, професіоналізація соціальної допомоги, попит, вимоги, гендер, цінності.

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку українського суспільства досить важливою його складовою є система соціальної допомоги. Розвиток державної системи соціальної допомоги передбачає формування моделей, підходів, методів та технологій соціальної допомоги, які для ефективного вирішення широкого спектру проблем в сучасному світі мають базуватися на професійному підґрунті, тобто передбачають належний рівень професіоналізації кадрів.

Мета дослідження. Отже в центрі нашої уваги опиняється професіоналізація галузі соціальної допомоги, зокрема професіоналізація кадрів соціальної роботи, явище «соціальний працівник» як професійний вид діяльності в аспекті історичного аналізу та сучасного дискурсу в українському суспільстві і світі.

Теоретико-методологічна база дослідження. До питання становлення галузі соціальної допомоги, професіоналізації галузі звертаються вітчизняні науковці та закордонні фахівці. Теоретико-методологічне підґрунтя нашого дослідження становлять сучасні праці Т.Семігіної, О.Брижоватої, В.Смирнова, О.Холостової, М.Лукашевича, В.Кубрака та багатьох інших.

Виклад статті. Розкриваючи зміст поняття «соціальний працівник» за визначенням сучасних науково-

дослідницьких джерел соціальний працівник як професія орієнтується на заохочення соціальних змін, вирішення проблем у людських стосунках, просуває ідею соціального порятунку та натхнення, соціального оптимізму та визволення людей з метою покращення людського життя. Спираючись на теорії «людської поведінки» та «соціальних систем» фундаментальними в соціальній роботі сьогодні, як і багато років назад постають цінності гуманізму, принципи соціальної справедливості та важливість зміцнення й дотримання людських прав. Місія ж соціальної роботи пов'язана з наданням можливості людям якомога повніше розвивати власний потенціал, збагачувати своє життя та попереджувати виникнення дисфункціональних проявів суспільного життя.

Сьогодні фахівець, який визначає проблеми клієнта та обирає стратегію втручання керується науково обґрунтованими підходами, що спрямовані на зміну самої людини та її оточення, розвиток ресурсів клієнта. Саме такий фахівець називається «соціальним працівником» в сучасному світі. Професійним успіхом соціального працівника при цьому вважається випадок, коли людина, яка отримує допомогу змогла, внаслідок проведеної соціальної роботи,

влаштувати/ покращити власне життя, вирішити свої проблеми самостійно [1-2].

Розгляд соціальної роботи як професійної діяльності є досить важливим, оскільки з одного боку, це дозволяє більш ефективно на професійному рівні допомагати людині, яка опинилася в складній життєвій ситуації, з іншого боку, це визначає більш масштабне досягнення мети гармонізації соціальних відносин в суспільстві в цілому. Для цього фахівці з соціальної роботи виявляють потребуючих у допомозі, спираючись на різні методики та методи роботи, допомагають на етапі подолання соціальної проблеми, реабілітації та адаптації в соціумі. Відповідно соціальна робота як професійний вид діяльності має здійснюватись в різноманітних установах соціального обслуговування населення, а також поширюватись на всі регіони нашої країни, набуваючи загально-охоплюючого характеру в межах сучасної системи соціальної допомоги сучасного соціуму [3].

Обґрунтовуючи необхідність належного рівня професіоналізації кадрів, наголосимо ще раз, що ціль соціальної роботи як діяльності полягає в гармонізації соціальних відносин у суспільстві, сприянні індивідам у захисті їх соціальних прав. Однак варто мати на увазі, що існують різні підстави для виникнення різних видів і форм соціальної роботи. Однією з таких підстав можуть виступати сфери соціальної практики. І в цьому випадку можна говорити про соціальну роботу в освіті, охороні здоров'я, сфері дозвілля й т.д. Іншою підставою можуть слугувати соціально-демографічні або психологічні особливості клієнтів соціальної роботи - жінки, молодь, групи соціального ризику, особи, схильні до суїциду, і т.д.; третім - характер проблем, що встають перед соціальними працівниками. У всіх цих випадках буде відбуватися конкретизація цілей соціальної роботи (наприклад, від профілактики до корекції чи реабілітації) [4].

В той же час подекуди зустрічається думка, що соціальний працівник не є професією в сенсі необхідності високого рівня професійної кваліфікації та спеціальних знань. Представники цієї думки зазначають, що діяльність соціального працівника переважно жінки, пов'язана із її природними біологічними та соціальними функціями: з догляду та піклування. Тому статус соціального працівника в ієрархії професійних видів діяльності є досить низьким разом з цим низькою виявляється і матеріальна винагорода за відповідний вид трудової діяльності.

На наш погляд, такий стереотип стосовно соціального працівника як

представника певної професії склався історично, а низький соціальний статус професії має гендерне забарвлення. Роблячи невеличкий екскурс в історію виникнення соціальної роботи в Україні, можна побачити, що в давні часи соціальна робота або допомога пов'язувалась переважно з жіночою статтю. Зокрема, деякі джерела зазначають, що соціальну роботу здійснювали здебільшого жінки старше 40 років, заможні, які надавали допомогу бідним, інвалідам, сиротам, незаміжні жінки, що працювали в притулках, лікарнях з тяжко хворими, в дитячих притулках тощо [5].

Фактично єдиною організацією, яка надавала соціальні послуги на інституційних засадах було Товариство Червоного Хреста, створеного в 1918 році. При ньому було створено перші в Україні курси сестер милосердя. До функцій товариства входили допомога біженцям, інвалідам, дітям сиротам, військовополоненим, боротьба з тифом та іншими масовими інфекціями, створення шпиталів, пунктів харчування, санітарна освіта серед населення.

Тільки у 1985 року Міністерство соціального забезпечення УРСР видало наказ про проведення експерименту з соціально-побутового обслуговування самотніх непрацездатних громадян похилого віку, які потребують термінового стороннього догляду та допомоги в домашніх умовах. Тоді було створено десять спеціалізованих служб. Для них виділили штат соціальних працівників, розробили посадові інструкції, необхідні форми для обліку та звітності, провели підготовку кадрів, затвердили тимчасове положення про організацію надомного обслуговування.

Експеримент засвідчив, що спеціалізовані служби повністю себе виправдали і їх утримання обійшлося для держави в десять разів дешевше, ніж утримання самотніх пенсіонерів у будинках-інтернатах для престарілих. 1987 рік згадують як рік затвердження типових положень про Територіальний центр соціального обслуговування пенсіонерів та відділення соціальної допомоги на дому. У державному класифікаторі професій виник новий запис - «соціальний працівник», як трудова професійна посада, що не потребує особливих вмінь і навичок (і на жаль праця, що не потребує високої кваліфікації). Звісно, що на той час не існувало професійного розуміння посади «соціальної працівник», людини, яка потребує достатньо високого рівня знань, щоб запобігти зменшенню або посприяти усуненню соціальних проблем [5].

Останнє десятиліття минулого століття ознаменовано значними змінами в соціальних відносинах, політиці, економіці,

культури. Розлад нашого господарського механізму викликав різке зниження якості буття, погіршення положення інвалідів і літніх, багатодітних родин, жінок і дітей, загострив існуючі проблеми, призвів до виникнення нових життєвих труднощів. У відповідь на ці зміни були засновані нові освітні програми й професії з переліку тих, що орієнтовані в галузь соціальної гуманітарології, зокрема покликані допомагати або піклуватися. Призначенням таких професій визнано, насамперед, соціальну допомогу, турботу про людину. Серед таких фахових видів діяльності постала й соціальна робота, затверджена в країні одночасно як вузівська спеціальність та практичний вид фахової діяльності в 1991 році.

Натомість в нашому соціальному просторі відбувається «гальмування» ставлення до соціальної роботи як до фахової діяльності. Аспект професіоналізації соціальної роботи досі зберігає свій дискусійний характер в лоні сучасного наукового знання, теорії і практики життя в сучасному соціумі. На думку О.Ярської-Смірної процес професіоналізації соціальної роботи гальмується наступними чинниками. По-перше, процес професіоналізації соціальної роботи утруднюється неадекватними фінансовими ресурсами, що негативно впливають на якість послуг і мотивацію працівників. Низька зарплатня в соціальних службах знижує престижність цього виду професійної зайнятості.

По-друге, соціальні служби перебувають ще на початку шляху свого професійного розвитку, а саме, сприйняття соціальної роботи багато в чому засновано на спогадах про далеко не кращі сторони радянського соціального забезпечення. Та й фактично багато соціальних служб механічно успадкували кадровий склад, стиль керівництва й організаційну культуру бувшого соцзабезу - світу не гнучких чиновників, чиї функції вимагають лише загальних бюрократичних навичок, але не соціально-орієнтованої спеціальної кваліфікації, необхідної на разі при аналізі проблем, індивідуальної роботи із клієнтами або координації міждисциплінарних послуг.

По-третє, не лише організаційний аспект, але й соціокультурне середовище відтворює лояльне ставлення людей до багатьох соціальних явищ (споживання алкоголю, наркотиків; куріння; неупорядкованих сексуальних взаємин), піддаючи сумніву ці явища як потенційні витoki серйозних соціальних проблем. Все це не на користь якості професійної діяльності соціальних працівників. Згадані соціокультурні настановки відтворюються в

повсякденному житті людей за посередництвом мас-медіа, сучасної преси й літератури, тобто навіть галузі культури та освіти.

По-четверте, найбільш очевидною перешкодою в професіоналізації соціальної роботи виступає дефіцит відповідних знань і необхідних прийомів у практикуючих працівників. Позначається слабкий зв'язок університетських кафедр і відділень із організаціями, що здійснюють соціальну роботу на практиці [6].

Варто посперечатися і поставити під сумнів життєспроможність соціального стереотипу, в умовах якого діяльність соціального працівника передбачає найпростіші види соціальної допомоги. Йдеться про найпростіші види соціальної допомоги, які не потребують спеціальних професійних знань та навичок, натомість є теж важливим (приготування їжі, прибирання у приміщенні, купівля ліків). В той же час набагато більше видів професійної діяльності соціального працівника як фахівця потребують спеціальних знань та високого рівня кваліфікації. Перелік спеціальних фахових знань залежить від ситуації та категорії клієнтів і може бути пов'язаний із супроводом неблагополучних сімей, людей з особливими потребами, людей похилого віку, прийомних дітей в сім'ї, клієнтів в державних структурах, судових установах тощо. Тобто, крім супроводу діяльність соціального працівника може передбачати оформлення субсидій, лобювання інтересів клієнта (групи клієнтів) в суді, соціальну реабілітацію після лікування, зміцнення соціальних позицій представників різних верств населення та інтеграцію таких людей в суспільство.

Професійні характеристики соціального працівника часто залежать від форм соціальної допомоги, його місця в системі соціального обслуговування певного соціуму. В українському суспільстві система соціальної допомоги представлена функціональною розгалуженою моделлю, здійснюється переважно в державному секторі, доповнюється третім недержавним неприбутковим сектором (НДО) з широким переліком громадських організацій. Серед форм соціальної роботи: з індивідуальними випадками, в групах, в громаді в Україні є поширеною в сільській місцевості – соціальна робота в громаді, в міській місцевості – адресна індивідуальна допомога та соціальна робота в групах. Досить важливу роль соціальний працівник як фахівець відіграє в межах кожної з цих організаційних форм.

Серед видів діяльності соціального працівника зустрічаються такі досить складні за змістом та широкі за переліком

види соціальної активності як: посередництво при всиновленні дитини; допомога й пособництво безробітним; допомога хворим на СНІД; реабілітаційна допомога колишнім ув'язненим; боротьба проти поширення наркоманії; консультація з питань шлюбу, створення родини; врегулювання способу життя; соціальна робота на вулиці; контроль за каналами та процесом опікунства, та багато іншого. Цей список - неповний. Але все ж таки вимальовується картина, яка пояснює чому закордонні дослідники наголошують, що в сучасних розвинених західних країнах майже неможливо знайти яку-небудь сферу людських відносин, до якої соціальний працівник не зміг би бути залученим, щоб посприяти вирішенню соціальної проблеми, надати практичну допомогу.

Соціальна робота й соціальний працівник виконують роль посередника, так би мовити медіатора між індивідом і соціальними інститутами, особливо тоді, коли індивід сам не здатний виробити нові звички й навички, задовольнити сучасні потреби зміненого соціального середовища, вишукувати індивідуальні й соціальні ресурси й, відповідно, уникнути будь-яких соціальних дисфункцій [7].

За родом своєї діяльності соціальний працівник має бути здатним входити в різні галузі соціального життя, щоб надавати широкий спектр допомоги й послуг, зокрема:

- у соціальних службах для молоді: проводити діагностично-методичну роботу (соціологічне дослідження, аналіз його результатів, створення банку даних, підготовка методичних рекомендацій); або вести профілактично-корекційну діяльність (лекції, консультації, психотренінги); організувати конкурси, фестивалі, презентації програм тощо;

- в роботі з інвалідами створювати такі умови, які б сприяли їх внутрішньому спрямуванню, досягненню ними своїх цілей, реалізації різнобічних типів поведінки, гнучкості адаптації (це означає реконструкцію соціально-культурного оточення через *допомогу в комунікації*, організацію ритму життя, помешкання, виявлення творчого потенціалу та допомоги в професійному самовизначенні, навчання методам самопомоги та взаємодопомоги, використання засобів, пристосувань тощо);

- в службах зайнятості та на біржі праці: вести реєстрацію громадян, котрі потребують працевлаштування; проводити профорієнтацію та консультивання клієнтів; у разі необхідності – проводити експертизи професійної кваліфікації, при цьому захищати інтереси та права громадян [8].

Вирішуючи численні соціальні проблеми людей, які опинилися у важкій життєвій ситуації, зокрема літніх громадян, інвалідів, хворих, сімей з дітьми, родин, що втратили годувальників, із застосуванням різних соціальних технологій, соціальні працівники допомагають вижити їм у тяжких умовах, досягти більше високого та гідного рівня життя [8]. Як зазначив інший дослідник у цій галузі, для того, щоб така діяльність була ефективною, приносила реальні позитивні результати, її виконавці повинні бути фахівцями з високим рівнем компетентності в широкому колі значущих проблем, мати глибокі теоретичні знання і володіти певними практичними навичками спілкування, посередництва, представництва тощо [9].

Отже, в аспекті сучасного дискурсу важливим є усвідомлення, що в сучасному соціальному просторі наповненому проблемами різних верств населення роль фахівця з соціальної роботи є важливою. Разом з тим у зв'язку з широким трактуванням змісту професії «соціальний працівник», соціальна галузь має безліч проблем, серед яких соціальний працівник як фахівець залишається з низьким соціальним статусом та рівнем матеріальної винагороди. Відповідна ситуація спонукає до перегляду місця та ролі соціального працівника в професійному просторі. Іншого погляду заслуговує і аспект професіоналізації кадрів в системі соціальної допомоги.

Без високого рівня матеріальної винагороди поряд з високою відповідальністю за клієнта з наявними професійними знаннями далеко не кожен обере собі за професію «Соціальну роботу». Це вказує на особливі ціннісно-етичні характеристики людини, що обирає собі за фах професійну соціальну допомогу. Гуманістичною метою й ключовою цінністю соціальної роботи є благополуччя людей, які долають проблеми бідності, здоров'я, психологічного стану, зайнятості, забезпеченості житлом, дитинством, старістю, голодом і т.п. Це означає, що підхід до життя кожного індивіда як вищого ціннісного виміру доповнюється розумінням тієї обставини, що саме це життя повинне бути гідним людини. Кожна людина є цінністю в силу своєї унікальності, яку варто враховувати та поважати. Маючи основні потреби у їжі, одязі, житлі, здоров'ї, люди мають право на повагу та гідне існування, право на рівні можливості задовольняти ці потреби.

Розвиток охорони здоров'я, комп'ютерні технології, політичні й інші чинники в соціальній галузі, як й діяльність окремого соціального працівника є етично та ціннісно

виваженими у певний спосіб. Гуманістичні ідеали, допомога людям – становлять ціннісне підґрунтя цієї професії. Натомість, коли соціальні працівники зіштовхуються з необхідністю опиратися на усе більше обмежені ресурси, відповідна ситуація позначається й на ціннісних орієнтаціях, етичних засадах, професійному престижі, як й розвитку самої професії та тому всьому, на чому ґрунтується її репутація [10].

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене доцільно наголосити на наступному. В сучасному світі соціальна робота визнається як професійний вид діяльності, орієнтований на широкий спектр соціальної допомоги для різних верств населення. Про соціальну допомогу, її поступове становлення на громадських та державних засадах, неформалізованому та формалізованому рівнях, в неінституалізованих та інституалізованих формах згадується з давніх часів. В гендерному сенсі соціальну роботу, як діяльність з соціального догляду, нагляду та піклування, часто пов'язують з соціобіологічними функціями жінки в сім'ї та суспільстві. Існує в літературі й інша думка, що соціальною роботою може займатися будь-хто: жінки, чоловіки, діти, люди різних професій, оскільки вона не потребує належного рівня професіоналізації.

У такий спосіб аспект професіоналізації галузі соціальної допомоги опиняється в центрі історичного аналізу, сучасного дискурсу в науковій галузі та сфері практичної реалізації гуманітарології в соціальному просторі нашого суспільства. Разом з більшістю дослідників ми схилиємось до думки про не лише доцільність, але й необхідність професіоналізації соціальної допомоги в сучасному соціальному просторі. Така необхідність зумовлена, насамперед, широким переліком соціальних проблем, складністю соціальних зв'язків та підпорядкованістю різних соціальних груп як структурних одиниць суспільства, необхідністю для ефективного вирішення проблем різних верств населення наявності спеціальних знань та навичок, володіння широким спектром інформації, уявлень про соціальну політику та менеджмент в державі, методи та технології в лоні самої соціальної роботи.

Іншими словами, суспільство не стоїть на місці. Воно розвивається. Ускладнюється й соціальне життя в ньому. Разом з цим ускладнюються і соціальні проблеми населення. Все це потребує відповідної кваліфікованої допомоги, вимагає вищого рівня знань, вмінь, спеціальних методів і технологій, якими повинен володіти соціальний працівник як представник

сучасної професії. Сучасний соціальний працівник має справу з все більш складними морально і технологічно проблемами, які йому належить вирішувати.

Доречно наголосити також, що важливим для серйозного ставлення до соціальної допомоги як професійної галузі, перспектив росту соціальних працівників та професіоналізації соціальної роботи в сучасному соціумі є подолання низки проблем цієї галузі. Ці проблеми пов'язані, зокрема, зі скромною матеріальною винагородою соціальних працівників, що впливає на престиж цієї професії, а також поряд із скромною зарплатнею - значною відповідальністю соціального працівника за клієнта, на додаток етикою, цінностями, роботою з людьми, складними випадками, що не сприяє оптимізму працівника, феноменом вигоряння та безліччю інших аспектів діяльності професійної соціальної галузі сьогодні.

Література:

1. Определение Социальной Работы: совместно согласовано Международная Ассоциация Школ Социальной работы и Международная Федерация Социальных Работников 27 июня 2001. Копенгаген [ел. ресурс] http://www.iassw-aiets.org/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=26&Itemid=51
2. Семигіна Т.В. Соціальні послуги в Україні: сьогодення та перспективи (Посилення регіональних соц. служб. Проект ТАСІС./ Семигіна Т.В., Міщенко К.С., Кіча Т.Г. та ін.-К. : ВК «Зірка», 2007. – С.52.
3. Холостова Е.И. Социальные процессы, социальная политика и социальная работа: проблемы взаимодействия [ел. ресурс] <http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2006/05/13/0000277086/044Holostova.pdf>
4. Теория социальной работы: Учебник / Под. ред. проф. ТЗЗ Е.И. Холостовой. - М.: Юристь, 2001. - 334 с.
5. Лукашевич М.П. Семигіна Т.В. Соціальна робота. Теорія і практика. – К.: Каравела 2009. - 424 с.
6. Ярская-Смирнова Е.Р. Профессионализация социальной работы в России// Социологические исследования, 2001, № 5. – С. 86-95.
7. Роль социальной работы и социального работника в трансформационном постсоветском обществе / Н.А. Бердзенишвили// Человек постсоветского пространства: Сборник материалов конференции. Выпуск 3 / Под ред. В.В. Парцвания. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2005. – С.122-127.
[ел. ресурс] http://anthropology.ru/ru/texts/berdzenish_na/postsoviet_12.html
8. Кубрак В. Готуємо фахівців за спеціальністю «Соціальна робота»/В.Кубрак // Соціальна політика і соціальна робота.- 1998.- № 1-2. - С.97-98
9. Инкижинова Светлана Антоновна. Социальные работники: статус и профессиональная деятельность в условиях перехода российского общества к рыночным отношениям (На материалах Республики Бурятия) : Дис. канд. социол. наук : 22.00.04 : Иркутск, 2004. - 162с.
10. Философия: Учебник / Под ред. проф. О.А. Митрошенкова. - М.: Гардарики, 2002. - 655 с.